

När mellanslaget ändrar betydelsen

Berättelse

En typisk sak med det svenska språket är att man gärna bygger nya ord. Man tar två eller flera ord och sätter ihop dem till ett enda. Orden "barn" och "vagn" blir tillsammans "barnvagn". Orden "sjuk" och "hus" blir "sjukhus". Det här kallas sammansättning, och svenskan gör det hela tiden. Tack vare detta kan man bilda nästan hur många nya ord som helst.

Huvudregeln, som myndigheten Isof brukar förklara, är enkel: sammansatta ord skrivs ihop, utan mellanrum mellan delarna. Skriver man i stället isär ord som egentligen hör ihop kallas det särskrivning. Ibland blir det bara fel, men ibland ändras betydelsen helt.

Ett klassiskt exempel visar hur stor skillnad ett litet mellanrum kan göra. Ordet "rökfritt", skrivet i ett ord, betyder att rökning är förbjuden. Men "rök fritt", med ett mellanrum, kan i stället läsas som en uppmaning att röka hur mycket man vill. Samma bokstäver, men nästan motsatt budskap. Ett annat exempel är "kycklinglever", som är en del av kycklingen och alltså mat, jämfört med "kyckling lever", som låter som att kycklingen är vid liv. Också "brunhårig sjuksköterska" är ett bra exempel: skriver man i stället "brun hårig sjuk sköterska" blir det fyra ord med en helt annan, ganska konstig betydelse.

Hur vet man då om något ska skrivas ihop eller isär? Isof ger två praktiska knep. Det första är att lyssna på uttalet. Ett sammansatt ord uttalas med en särskild betoning som binder ihop ordet. Det andra knepet är att pröva singular och plural. I ordet "skumtomte" böjs nämligen bara den sista delen: en skumtomte blir många skumtomtar, inte "skum tomtar". Hör man att bara slutet böjs, vet man att ordet hör ihop.

Ibland sätter man också in ett extra ljud mellan delarna, oftast ett -s-. Ordet "arbete" plus "dag" blir "arbetsdag", och "förbättring" plus "förslag" blir "förbättringsförslag". Det här lilla extra ljudet kallas fogemorfem, eller fog-s. Det är ett tecken på att orden verkligen sitter ihop till ett enda ord.

Eftersom svenskan kan sätta ihop ord så fritt kan orden bli mycket långa. Ett av de längre orden i Svenska Akademiens ordlista (SAOL) är "realisationsvinstbeskattning" med 28 bokstäver. Att det skulle vara just det allra längsta ordet är dock svårt att slå fast, eftersom det beror på vilken ordbok och vilka sammansättningar man räknar med. Det sägs också att det skulle finnas ett svenskt ord på 131 bokstäver, men det är ett påhittat ord som någon har konstruerat för att visa att sammansättningar i teorin kan bli oändligt långa. Det är alltså en rolig kuriositet, inte ett ord man använder i vardagen.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
sammansättning	när man sätter ihop två eller flera ord till ett
bilda	skapa eller göra något nytt, t.ex. ett nytt ord

ORD	FÖRKLARING
huvudregel	den vanligaste regeln, den man oftast följer
särskrivning	när man skriver isär ord som egentligen ska skrivas ihop
uppmaning	när man säger åt någon att göra något
budskap	det som ett ord eller en text vill säga
betoning	hur starkt och med vilket tonfall man säger en del av ett ord
singular och plural	en av något och flera av något, t.ex. tomte–tomtar
fogemorfem	ett extra ljud, ofta ett -s-, mellan delarna i ett ord
konstruerat	påhittat eller gjort med flit, inte naturligt
kuriosa	en rolig och ovanlig detalj som är kul att veta

Läsförståelsefrågor

1. Vad menar texten med ordet "sammansättning"?
 1. Att man delar ett långt ord i flera korta ord.
 2. Att man sätter ihop två eller flera ord till ett enda ord.
 3. Att man översätter ord till engelska.
2. Vad är huvudregeln för sammansatta ord enligt Isof?
 1. De skrivs ihop, utan mellanrum mellan delarna.
 2. De skrivs alltid isär, med ett mellanrum.
 3. De skrivs alltid med stor bokstav.
3. Varför är det viktigt att skriva ihop sammansatta ord?
 1. För att texten ska se finare ut.
 2. För att betydelsen kan bli en helt annan om man skriver isär.
 3. För att orden då blir kortare.
4. Vilka två knep ger Isof för att veta om ett ord ska skrivas ihop?
 1. Räkna bokstäverna och fråga en kompis.
 2. Lyssna på uttalet och pröva singular och plural.
 3. Skriva isär och se om det ser snyggt ut.
5. Vad är ett fogemorfem (fog-s)?
 1. Ett ljud, ofta ett -s-, som man sätter in mellan delarna i ett ord.
 2. Ett tecken man skriver i slutet av en mening.
 3. Ett ord som bara finns i engelskan.
6. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. "Rökfritt" i ett ord betyder att rökning är förbjuden.
 2. Ordet på 131 bokstäver är ett vanligt ord som många använder varje dag.
 3. "Arbete" plus "dag" blir "arbetsdag".
7. Texten skriver att man är försiktig med att säga att "realisationsvinstbeskattning" är det allra längsta ordet. Varför skriver texten så, tror du?
8. Förklara med egna ord hur ett litet mellanrum kan ändra betydelsen. Använd ett exempel ur texten.

Diskussionsfrågor

- Hur fungerar det på ditt språk? Bygger man långa sammansatta ord, eller skriver man flera korta ord?

- Har du sett en skylt eller text i Sverige där särskrivning gjorde betydelsen rolig eller konstig? Berätta. (Sådana exempel sprids ofta på nätet men är svåra att kontrollera, så tänk på dem som typexempel.)
- Varför tror du att människor gärna berättar om “det längsta ordet”, fast sådana ord nästan aldrig används?
- **Skriv (5 meningar):** Beskriv ett tillfälle då du har varit osäker på om ett ord skulle skrivas ihop eller isär. Hur gjorde du för att ta reda på det?